

KÁROLI INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

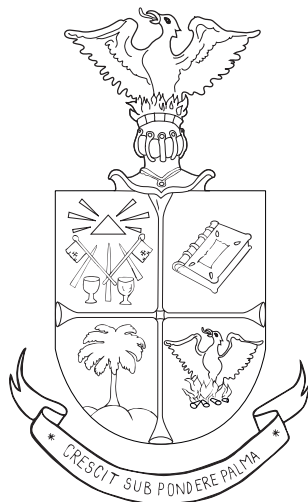
II. kötet

Szerkesztők:

Miklósné Zakar Andrea – Manzinger Krisztián – Becsey Zsolt László

HATÁR/HELYZETEK

Kutatóműhelyi tanulmányok

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Budapest, 2022

Sorozatszerkesztő:

Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea

Olvasószerkesztők:

Dr. Manzinger Krisztián – Dr. Miklósné Dr. Zakar Andrea

ISSN 2676-9972

© Szerzők, 2022

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Hammerstein Judit <i>Bolsevizmus és ázsiai démonizmus – Márai Sándor orosz vonatkozású írásai</i>	11
Fazakas Zoltán József <i>A román-magyar kétoldalú kapcsolatok 1940-1956 között</i>	29
Stiller Erzsébet <i>Hideg háború, forró drót: a diplomácia konfliktuskezelő eszköze, a forró drót</i>	65
Fuksz Emese <i>Hegy-Karabah az örmény-azeri konfliktus tükrében a Szovjetunió felbomlása után</i>	95
Manzinger Krisztián <i>Egy évvel a háború után: párhuzamos állam- és nemzetépítés Hegy-Karabahban</i>	119
Birkás Antal <i>Egyházak Ausztriában – az Iszlám Törvény</i>	143
Becsey Zsolt László <i>Az euró-zóna tagság kérdése Közép-Európában 2022-ben</i>	151
Králik Lóránd István <i>Románia és az euróövezet</i>	193

Hammerstein Judit¹

BOLSEVIZMUS ÉS ÁZSIAI DÉMONIZMUS – MÁRAI SÁNDOR OROSZ VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI

Absztrakt

Márai Sándor orosz tematikájú írásai érzékletesen szemléltetik, hogy a két világháború között, kiváltképp az 1930-as években, milyen információkra, benyomásokra tehetett szert egy, a Szovjetunió, az orosz kultúra iránt érdeklődő, több nyelven is beszélő, művelt értelmiségi. Az író igyekezett folyamatosan nyomon követni az oroszországi kulturális, társadalmi és politikai történéseket, amelyekkel kapcsolatban nem egyszer metszően ironikus hangvételű cikkben fejtette ki karakteres, ugyanakkor rendkívül izgalmas reflexióit. Az 1920-as és az 1940-es évek között közzétett írásaiból egyértelműen kiviláglik, hogy meglehetősen jól tájékozott volt az orosz, illetve szovjet viszonyokat illetően. A bolsevizmusra – számos nyugati értelmiségi kortársával ellentétben – végül nem az európai szellem megújulásának lehetőségeként tekintett, hanem épp ellenkezőleg, olyan fenyegetést látott benne, amely az európai kultúra pusztulásához vezet. Márai – fiatalkori kisiklását követően – következetes bolsevikellenes álláspontot képviselt, amelyet meglehetősen differenciált, intellektuálisan is jól végiggondolt, kultúr-, és mentalitástörténeti kontextusba helyezve, személyes megfigyelésekből is építkező érvrendszerrel támasztotta alá.

Abstract

We can have an insight, through Sándor Márai's columns, on what information, and impressions might have a multilingual, educated Hungarian

---

1 Egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete

interested in Russian culture and the Soviet Union in the interwar period, especially in the 1930s. The writer was eager to follow the actualities of the Russian culture, social and political life and to present those to the Hungarian public in his commentaries often spiced with some irony. His presentations published between the 1920s and 1940s show that he was well informed about the Soviet, and Russian reality. He saw Bolshevism a threat to European culture unlike many contemporary Western intellectuals. Despite his early beliefs during the Hungarian Soviet Republic of 1919, he advocated later against Bolshevism by using a sophisticated argumentation based on European cultural history and his personal observations.

Bár Márai Sándor nem tett látogatást a Szovjetunióban, orosz tematikájú publicisztikai érzékletesen illusztrálják, hogy a két világháború között, kiváltképp az 1930-as években milyen információkra, benyomásokra tehetett szert egy, Oroszország, az orosz kultúra iránt érdeklődő, több nyelven is beszélő, művelt értelmiségi.² Ezek az írások abból a szempontból is figyelemre méltóak, hogy Márait nemcsak az orosz művelődés, az orosz irodalom izgatta szenvedélyesen, hanem éppoly érdeklődéssel fordult a politikai kérdések felé is: intenzíven foglalkoztatta a szovjet rendszer természete, működési mechanizmusa, ahogy annak lehetséges hatása Európa jövőjére, illetve Magyarország sorsára is. Az író igyekezett folyamatosan nyomon követni az oroszországi történéseket, amelyekkel kapcsolatban nem egyszer metszően ironikus hangvételű cikkekben fejtette ki karakteres, ugyanakkor rendkívül izgalmas reflexióit.

Az 1920-as és az 1940-es évek között Márai számos, oroszokkal foglalkozó írást tett közzé különböző magyar sajtóorgánumban. E kiterjedt publicisztikai tevékenységből egyértelműen kiviláglik, hogy meglehetősen jól tájékozott volt az orosz, illetve szovjet viszonyokat illetően. Gyakorlatilag

---

2 Márai a Tanácsköztársaság bukását követően elhagyta az országot, 1919 és 1928 között Németországban és Franciaországban élt és sokat utazott - ekkor vált igazi világpolgárrá. Az emigráció idején Magyarországgal nem szakadt meg a kapcsolata, több ízben hazalátogatott, magyar lapokban (pl. az Újságban) írásokat tett közzé. 1928-ban tért „véglegesen” haza.

mindenről értesült: tudott többek között az áruhiányról, a kollektivizálást kísérő erőszakról, az éhínségről, a deportálásokról, a nagy perekről, a kivégzésekről. Folyamatosan nyomon követte a Szovjetunióról szóló híreket, tájékoztatásokat itthon és külföldön egyaránt, ismereteket gyűjtött orosz emigránsokkal folytatott beszélgetések útján, sőt még a moszkvai rádió magyar adásait is nagy érdeklődéssel hallgatta.³ Az orosz kérdés nemcsak kulturális, intellektuális, de politikai nézőpontból is mélyen izgatta.

A szerző Oroszország iránti érdeklődésének intenzitását illusztrálja, hogy 1932-ben Dormándi László íróval fényképalbumot állított össze az orosz múltból és a szovjet jelenről, „*Russland – Wie es war, wie es wurde, Wie es ist*” címmel. A kötethez az ötletet a kettejük által szerkesztetett és 1931-ben Berlinben meg is jelentetett „*1910-1930: Zwanzig Jahre Weltgeschichte in 700 Hundert Bildern*” című fotóalbum adta. Kner Albert nyomdász segítségével az akkor a Dormándi által vezetett Pantheon kiadó részére összeállított 191 oldalas anyag 450, archívumokból és hírügynökségektől beszerzett fotót tartalmazott. A kiadásra végül nem kerülhetett sor, a mintapéldány Hollandiába került, a háború utánig egy pincében lapult, végül 1976-ban Hollandiában a Contact kiadó jelentette meg. Ennek a kiadványnak az alapján jött létre a XX. Század Intézet jóvoltából 2003-ban a magyar kiadás, az *Oroszország Márai Sándor szemével* címmel Körmeny Zsuzsanna irodalomtörténész bevezető tanulmányával és Szegedy-Maszák Mihály utószavával.⁴

A kötetben felhasznált képanyag, amelyet Dormándiék nagy odafigyeléssel raktak össze, nem bír feltétlenül művészi jelentőséggel, dokumentumértéke

- 3 Bokányi Dezső hívja fel Sinkó Ervin figyelmét Moszkvában a rádió szerkesztőségében arra, hogy a moszkvai rádió magyar adásait mindenütt hallgatják a magyarok, leginkább a „burzsujok”. Erre Márait hozza fel példaként, aki „hétfőnként, kissé borzongva, de ugyanakkor élvezve a maga biztonságát, a meghatározott éjjeli órában szertartásszerűen Moszkvára állítja be a rádiókészülékét, és hallgatja a magyar nyelvű vörös emissziót.” SINKÓ ERVIN: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935-37*. Fórum Könyvkiadó, 1985. 366.
- 4 Oroszország Márai Sándor szemével. „*Russland – Wie es war, wie es wurde, Wie es ist.*” (*Oroszország - Amilyen volt, amilyen lett és amilyen most.*) MÁRAI SÁNDOR és DORMÁNDI LÁSZLÓ 1932-es összeállítása alapján. Szerk. KÖRMENDY ZSUSZANNA, XX. Század Intézet, Budapest, 2003.

viszont vitán felül áll. Az album átfogó és izgalmas láttelepet nyújt az orosz történelem sorsfordító évtizedeiről, számos kiváló portrét is felvonultatva az orosz politikai, diplomáciai, szellemi élet fontosabb személyiségeiről (a fiatal, huszonhárom éves Tolsztoj, a huszonnégy éves Dosztojevszkij, Mengyelejev, Bakunyin, a cári pár és gyilkosaik, Trockij, Lenin és bátyja, az oslói szovjet nagykövet, Kollontáj, Csicserin stb.). A kötetbe a bolsevik forradalom kapcsán két magyar vonatkozású fotó is helyet kapott, az egyiken Kun Béla, míg a másikon Szamuely Tibor látható Lenin társaságában.

Az Oroszország 19. század végi, illetve 20. századi történetének első három évtizedét feldolgozó album három nagy részből áll. A múlt, a jelen és a jövő egyidejű érzékeltetése az átfogó kontextusra való törekvést érzékelteti. Az első, *Oroszország – Amilyen volt* című rész a régi, eltűnt Oroszországot mutatja be főként életképeken, híres oroszok, klasszikus orosz szerzők portréin keresztül. Ugyanitt helyet kapnak a politikai élet szereplőit, például minisztereket – akik közül nem egy gyilkosság, merénylet áldozata lett –, a cári család tagjait különböző helyzetekben ábrázoló fényképek is. Az album lapjain a pópától, a muzsikon át egészen a cárig az egész orosz társadalom felvonul.

A második, az *Oroszország – Amilyen lett* címet viselő rész középpontjában a különböző aspektusból megörökített erőszak áll. Az alcímek már önmagukban sokatmondóak: *Száműzetés és kényszermunka, Az Ohrana titkos levéltárából, Terroristák, Forradalom, Pogrom, Világháború, Sztrájk, Forradalom, Vörösgárdisták, Kolcsak admirális* stb.

A harmadik rész „*Szovjet-Oroszország*” címmel már a bolsevik ország mindennapjaiba kalauzolja az olvasót. Alfejezetet kap az éhínség: ide kerültek az áruhiányt, a sorbaállást, a kenyéradag-osztást, valamint az egykori uralkodó osztály képviselőit ábrázoló fotók, amint a piacon épp briliánsaikat, derékfűzőiket, szamováryukat igyekeznek pénzzé tenni a NEP (oroszul Новая экономическая политика, magyarul új gazdaságpolitika) idején. Különösen megrendítő látványt nyújt a felpuffadt hasú, csont és bőrré lesóványodott kislány fotója, ami a Volga vidékén a polgárháború idején készült. Ezt egy tucatnyi Leninről készült, Leninnel kapcsolatos fotó követi. Gazdag képanyagot találunk az albumban szovjet politikusokról, diplomatákról, kommunistákról, a Vörös Hadseregről és vezetőiről. Bepillantást nyerhetünk a szovjet igazságszolgáltatásba, a szovjet

mindennapokba, az orosz városok (munkások) és a vidék (parasztok) életébe, az ötéves terv grandiózus eredményeibe, az iparosításba, a hatalmas erőművek, a vasúthálózat építésébe. A kötet kiemelt figyelmet szentel a szovjet művészeti törekvéseknek és a művelődésnek is.

Bár az album még a nagy terrort, a kirakatpereket megelőzően 1932-ben készült, a képanyag harmadik része is plasztikusan érzékelteti a szovjet-orosz élet rendkívüli nehézségeit, a mindennapokat átható szenvedést, az erőszakot. A fotók között látunk ugyan jól öltözött, elégedett munkásasszonyokat, vagy bizakodóan mosolygó traktorosnőket, ahogy a népjóléti intézményekről (pl. munkásklubok, munkásétkezők) is találunk felvételeket, az orosz valóságról összességében zord kép rajzolódik ki. Az albumot végiglapozva joggal tehető fel a kérdés, hogy a látványos különbségek ellenére az orosz társadalmi lét alapjait, a mentalitást, valamint a hatalom gyakorlásának, illetve megtartásának módszereit és eszközeit tekintve a cári és a szovjet-rendszer között milyen analógia, kontinuitás rajzolódik ki.

Ahogy az albumban szereplő képanyag is alátámasztja, Márai rendkívül jól értesült volt. Annak ellenére tett szert nagy tájékozottságra, hogy maga is szembesült azzal, mennyire nehéz hiteles ismeretekhez jutni az orosz valóságról. Ennek a problémának számos írásában hangot adott. Lenin egyre súlyosbodó állapota kapcsán 1922-ben *Moszkvai hírek* című publicisztikájában a sok hazugságot olvasva / hallva hasonlóképpen fakad ki, mint az 1920-ban Szovjet-Oroszországba látogató Arthur Holitscher⁵, vagy később, 1934-ben Nagy Lajos⁶: „Moszkva ma a világ Pekingje; az

5 A magyar földön született, német nyelven alkotó Arthur HOLITSCHER először 1920-ban járt Szovjet-Oroszországban. Élményeiről útirajzot tett közzé *Drei Monate in Sowjet-Rußland* címmel (S. Fischer Verlag, Berlin, 1921.)

6 Nagy Lajos 1934-ben Illyés Gyulával együtt a szovjet írószövetség meghívásának eleget téve tehetett látogatást a Szovjetunióban, amelynek *Tízezerkilométer Szovjetország földjén* című útirajzában (Interart Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.) állított emléket. Bővebben lásd HAMMERSTEIN Judit *Utazások Moszkvában. Illyés Gyula, Nagy Lajos és André Gide a Szovjetunióban* című tanulmányát. In: Uő: *A márkai és az orosz bárka. Esszék, Kritikák*. Kortárs Kiadó, 2011. 82-109.) Az utazást megelőzően a Szovjetunióról szóló híradások ellentmondásosságának, az országgal szembeni „rágalomhadjáratnak” az 1931-ben megjelent *Bérbázis* című novelláskötet záródarabjaként *Anyá* címmel

elzárt, titokzatos város, melyről mindenki hazudik. Öt éve hazudnak róla kapitalista és bolsevista sajtó vállvetve, sok lelkesedéssel. [...] A hazugság-kazal a világ papírlapedőiből ölesre nőtt az anyaváros Moszkva felett; s kik arra fordított szemekkel figyelik hónapok óta a világ ott lejátszódó egyik legvégzetesebb némajátékát, Lenin napról-napra húzódó, lassú fegyverletételét: azokra a hírekre vannak utalva, amit néhány kényszeredett vagy önkéntes menekült hoz szubjektív tarsolyában magával.”⁷

Márai szerint a híresztelések alapján aligha lehet eldönteni, hogy Oroszországban például éppen nyomor van-e, vagy sem. Az egyik orosz emigráns elbeszélése nyomán a szerző úgy látja, hogy a moszkvaiak élni akarása erősebb, mint Lenin. 1934-ben *Orosz információk* címmel közzétett cikkében az álhírekre, a tájékozódni vágyót teljesen elbizonytalanító, egymásnak szélsőségesen ellentmondó, zavaros híresztelésekre panaszkodik: „A canterbury érsek azt állítja, hogy Oroszországban hatmillió ember éhen halt. Nem a múltban valamikor, hanem a közelmúltban. Ezt az állítást nehéz ellenőrizni. Általában kissé nehéz az orosz információkat ellenőrizni. [...] más információk jó termésekről adnak hírt, lázas ipari prosperitásról, a szépművészeti és a tudomány virulásáról. Mindebben nem tudok eligazodni. [...] Ez mind olyan bizonytalan, mintha a marslakók életét találgatnám.”⁸ Márai megítélése szerint a Szovjetunió kapcsán mindenki hazudik, a bolsevikok éppúgy, mint az emigráns oroszok, a kapitalisták éppúgy, mint a szovjet propagandisták, vagy a külföldi laptudósítók és az utazók. 1938-ban a nagy pereket követően a következőt írja: „Senki sem érti. Az orosz rejtély sűrűbb és áthatolhatatlanabb, mint volt valaha.” Márai, ahogy a kortárs megfigyelők általában, teljesen tanácstalan a nagy perek, illetve a megdöbbentő beismerő vallomások értelmezését illetően. Találgatásokból, például Sztálin elmebajáról vagy a vádlottak kínzásáról, persze nincs hiány. Amit azonban bizonyossággal leszűr a hírekből: „[...] ez mind csak a kezdet. Minden per újabb pereket indít el. [...] Lehet, hogy igaza van Sztálinnak, s akkor Oroszország kémekkel és árulókkal

---

külön írást szentelt.

7 MÁRAI Sándor: Moszkvai hírek (1922. február 17.). In: *Japán kert* I. Madách-Pozsonium, Pozsony, 2004. 76-77.

8 MÁRAI Sándor: *Orosz információk*. Újság, 1934. aug. 3., 5.

zsúfolt ősrengeteg; de lehet, hogy nincs igaza, s akkor Oroszország egy fenevad vérengzésének arénája.”⁹

Márait az oroszok kapcsán szinte minden érdekli, de leginkább az irodalom. 1921-ben *November* című cikkében elragadtatott sorokkal számol be arról, hogy Berlinben megpillantotta a nagy orosz író, Gorkijt, akit abszolút írónak, az igazság megszállottjának nevez. „Az orosz élet, az írtózatosszenvedések, amiket a magasztos, nagy, végtelen nép az utolsó években megélt, aláásták Gorkij egészségét és kedélyvilágát is. [...] Gorkij elhozta Európába a szenvedő Oroszország szellemét.”¹⁰ Ugyanebben a szövegben elmélkedik a szerző Dosztojevszkij regényéről, a *Karamazov testvérekről*, az orosz jellemről, valamint a Berlinben élő orosz emigránsok mindennapjairól. Az 1930-as években Márai számos további méltatást tett közzé a klasszikus orosz szerzőkről, többek között Puskinről, Csehovról, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveiről is.

Az 1922-ben megjelentetett, *Oroszok* című írásában a szerző egyfajta összegzést adja az orosz forradalommal kapcsolatban megfogalmazódott reménységnek, várakozásoknak. Sokan hitték, hogy ami Oroszországban történik az nemcsak egy „világmozgalom kristálymagja”, hanem valamiféle új vallás megszületése is. „Aki hitt [...] a szocializmus megváltó erejében [...] az átláthatatlan orosz homály felé kémlt, ahol a Breszt-Litovszknál kezdődő pusztaság ködében történik valami. [...] Ennek a véres, vajúdó, önmagával és idegenekkel verekedő, homályos öt orosz évnek egyetlen eredménye van, amivel számolnia kell Európának, a sárga és barna Keletnek, az egész világnak: hogy az Ember egy új hit, az emberiség hitének rugójával átgépfegyverezett szívében megmozdult egy új Emberiség formái és tartalma felé. Minden más még bizonytalan.”¹¹

1931-ben *A tovaris* címmel írt ironikus hangvételű írásában már G. B. Shaw moszkvai látogatását tematizálja. A brit író 75. születésnapja megünneplése apropóján látogatott Moszkvába, amiről beszámolt a nyugati sajtó is. A polgári lapokat kétségbe ejtette, hogy Shaw tovarisnak

9 MÁRAI Sándor: A rejtély. *Pesti Hírlap*, 1938. márc. 9., 5.

10 MÁRAI Sándor: November (1921. november 20.). In: *Japán kert* I., Madách-Po-sonium Kft. 2004. 54.

11 MÁRAI Sándor: Oroszok (1922. december 10.) In: *Japán kert*. i.m. 154.

szólította Sztálint, amit Márai álságosnak érez. Shawról megrajzolja a jellemtelen, narcisztikus író képét, akit aligha lehet komolyan venni. „Ami a tovaris-sérelmet illeti, nehéz ugyan praktikusan elképzelni, hogy valaki, aki hetvenötödik születésnapjának ünneplése elől menekül Londonból Moszkvába, ahol legalább a kormány is ünnepli, ellentétben Angliával, ahol a kutya sem ünnepli, [...] hogy jó ízlésű és elfogulatlan ember másképpen szólítsa Sztálint, akinek vendége, mint azzal az elfogadott megszólítással, amellyel Moszkvában Sztálint általában szólítják. [...] ez még nem jelenti, hogy G. B. Shaw bolsevista, aminthogy az sem jelent semmit, sajnos, ha kis pofikámnak szólítja, vagy apusnak.” Márai szerint teljesen mindegy, hogy Shaw mit gondol bármiről is, hiszen semmi sem zárja ki, hogy három hónap múlva egyenesen a monarchizmust dicsőítse, a walesi herceg társaságában. Az író Márai megítélése szerint igazi jellemtelen köpönyegforgató: „Shaw tovarisznak szólította Sztálint, s ez persze fáj: de ne feledjük el, hogy vezérének vallotta Mussolinin is, akit római üdvözléssel köszöntött, mint ezt a képecske megörökítette. Ez egy elfogulatlan ember, aki mindenre tud valami jót.”¹² Márai vitriolos hangvételi írását azzal fejezi be, hogy Shawt az angol irodalom egyik legelfogultabb és legkorlátoltabb figurájának nevezi. Figyelemre méltó egyébként, hogy a moszkvai születésnap ünnepségről az egyik magyar szemtanú, Károlyi Mihályné emlékiratában is olvashatunk. Andrassy Katinka egy másik, társutas nézőpontból számol be meglehetősen részletességgel az eseményről, így ő nem is vitatja Shaw komolyságát, elköteleződésének őszinteségét a Szovjetunió irányában.¹³

Az író figyelmét a szovjet női divat sem kerüli el. A hosszú szoknyákról és félreacsapott kalapokról készült fotók láttán megállapítja, hogy „[...] elég sajnálatos, hogy a szocialista államban is akad proletár leány és asszony, aki a kapitalista divat majmolásának nem tud ellenállni.” Majd azon élcelődik, miként küzd a szovjet konfekcióipar a női blúzok sarló-kalapács mintázatával. Ám mivel a nők a bolsevikok országában is nők maradnak „[...] a legorthodoxabb szovjet-divatterror is megbukik

---

12 MÁRAI Sándor: A tovaris. Újság, 1931. július 29., 6.

13 KÁROLYI Mihályné, ANDRÁSSY Katinka: *Együtt a szűzművészetben*. Európa, Budapest, 1978. 184-188.

abban a pillanatban, amikor az elvtársnő észreveszi, hogy nem áll jól neki a traktor.”¹⁴

Márai kétségeit fogalmazza meg a Párizsban megjelenő, társutas *Vu* magazin Károlyi Mihály által is szerkesztett 1931-es orosz különszámában foglaltakkal kapcsolatban.¹⁵ A lapszámot az író felettébb gyanúsna, hamisítatlan szovjet propagandakiadványnak értékeli, amelytől semmilyen objektivitás nem várható. A mindenütt az ötéves terv sikereiről szóló plakátok és a propaganda kapcsán megállapítja: „Hogy mi a célja (mármint az ötéves tervnek), azt tudjuk. Hogy mi az ára, arra csak következtetni lehet.” A francia magazinban megjelent írások mellé gazdag fotóanyag került – a képeket zömmel a Károlyi-házaspár készítette – főként munkásokról, amelynek hitelessége a szerző szerint legalábbis megkérdőjelezhető: „Ezek a munkások mind sugároznak a boldogságtól, ezek mind jól tápláltak, egészségesek, jól öltözöttek, ezek a munkásleányok csaknem ápolatlan, elegánsan és tisztán hagyják el a gyárápületet. S ez az extatikusan boldog mosoly az arcokon! Hát ilyen eszményien idillikusnak valószínűleg mégsem mondható az orosz munkás fizikai állapota 1931-ben” – írja Márai.¹⁶

1933-ban azt a kérdést teszi fel *Sztálin, a klasszikus* című írásában, hogy milyen rendszer is most az orosz. Bolsevizmusról van-e szó egyáltalán? Az író megállapítja, hogy „Oroszország ma konzervál bizonyos primitív eredményeket, melyek inkább emlékeztetnek egy kezdetleges államkapitalizmusra, mint kommunizmusra. A program nagyon egyszerű: élni, ahogy lehet.”¹⁷ Úgy látja, az orosz jellem ázsiai jellegét (slamposág, aluszékonyság, lomhaság) „a szovjetszellem tökélyre fejlesztette.” A vonatok indulására napokat kell várni, a táviratok pedig nem érkeznek meg. Papírhány van, miközben Oroszország tele van erdőségekkel. Ő is felfigyel arra, miként később Illyés Gyula és André Gide,¹⁸ hogy a

14 MÁRAI Sándor: Új szövetminták. Újság, 1932. szept. 7., 4.

15 A különszám a párizsi *Vu* magazin főszerkesztője, Lucien Vogel vezette delegáció 1931-es szovjetunióbéli látogatása nyomán született. Az utazáson Vogel invitálására a Károlyi-házaspár is részt vett.

16 MÁRAI Sándor: Mit látott a „Vu”? Újság, 1931. dec. 18., 4.

17 MÁRAI Sándor: Sztálin, a klasszikus. Újság, 1933. okt. 22., 5.

18 Illyés Gyula Nagy Lajossal együtt 1934-ben, André Gide pedig két évvel

tömegek a kispolgári életformára vágyakoznak, miközben a szovjet stílus minden területen megbukott. Az építészetben a reneszánsz és a barokk, míg a képzőművészetben, a zenében a klasszikus törekvések uralkodnak. A szerző a fentiek fényében iróniával jegyzi meg, hogy mindez nehogy oda vezessen, hogy Oroszország épp újra feltalálja a kapitalizmust. „S ha minden jól megy, Tolsztojuk talán nem lesz még, de tíz év múlva lesz egy idősebb s egy fiatalabb Dumas-juk.”¹⁹

Az író több cikket szán a szovjet kultúra és tudományos élet kérdéseinek. Az egyik, 1932-ben közzétett vitriolos hangvételű cikkének az a hír az apropója, hogy Leningrádban létrejött egy „Ramp” elnevezésű egyesület, azzal a küldetéssel, hogy a szovjet zenei életet megszabadítsa a káros nyugati (polgári, kapitalista) hatásoktól, így például az Amerikából érkező jazztől. „Mit csinálna Mozart, ha felszólítanák, hogy a Varázsflautát írja át proletárszellembe?” – kérdezi kajánul Márai, majd megjegyzi, hogy az egyik új szovjet műdal szövege úgy is hangozhatnék, hogy „Üdvözlégy traktorrendszer, mert pótolod a primitív ekét.”²⁰ Ugyanebben az írásban kifejti, hogy a szovjetkémia, szovjetszavaglás, a szovjetmatematika kifejezések a vad és erőszakos szovjet nacionalizmus nyelvi termékei, amivel az minden szellemi kísérletet igyekszik birtoka venni.

A cikkek változatos témaválasztását mutatja, hogy az író a szovjet diplomácia is iktatja. Csicserinről, a cáriból bolsevikká lett ravasz és

---

később, 1936-ban járt a Szovjetunióban. A látottakról Illyés *Oroszország 1934*, míg Gide *Viszlatérés a Szovjetunióból* (ford. Déry Tibor, Réz Pál, Interart, Budapest, 1989.) címmel tett közzé útibeszámolót. Mindketten megdöbbennek azon, hogy a Szovjetunióban a kispolgári ízlés uralkodik. HAMMERSTEIN Judit: Utazások Moszkóviában. i.m. 96.

19 MÁRAI Sándor: Sztálin, a klasszikus. i.m. 5.

20 MÁRAI Sándor: Mi a „Ramp”? Újság, 1932. jan. 19., 4. A szovjet (kultur)politikai irányvonal gyakori 180 fokos fordulatait szemlélteti ugyanakkor Sinkó Ervin élménybeszámolója a moszkvai Gorkij Kultúrparkban látottakról. Az *Egy regény regényében* arról olvashatunk ugyanis, hogy 1935 nyarán a nemrég még a „kapitalista dekadencia egyik tünetének” tekintett jazzt a moszkviaiak nemcsak lelkesen hallgatták, de ropták is rá a táncot. Sinkó hallomása szerint maga Sztálin rendelte el a nyugati táncok oktatását és gyakorlását. *Egy regény regénye*. i.m. 165.

zseniális diplomatáról, aki Márai megállapítása szerint képes volt Szovjet-Oroszországot „eladni” a nyugatnak, frappáns portrét rajzol.²¹ A cikkből kiderül, hogy a magyar író tisztában van a szovjet szemfényvesztéssel, vagyis azzal, hogy miként igyekeznek a szovjet utazásszervezők, ezen belül is a turizmusért felelős Intourist tudatosan megtéveszteni a külföldieket. „Potemkin fantáziája él tovább Oroszországban: a korszerű laboratóriumok mögött az idegen nem látta a vidék kétes népegészségügyi intézményeit [...] de [a turisták] nem látták a statisztikákat, melyek a hiányosan táplált, elégtelenül ruházott, kétségbeesztő lakásokba zsúfolt orosz tömegek egészségügyi helyzetét jellemezték. Az Intourist emberei voltak Sztálin propagandájának Potemkinjei. Az utas látta Moszkvát, ahol az emberek nagyvárosi életet élnek, ahol, a Vörös téren, fegyelmezett és kitűnően felszerelt hadsereg vonul fel díszlépésben, de nem látta a díszletek mögött a hulladékot, a kétségbeesést, a reménytelenséget, azt a terrort, amelynek valóságát nem lehet többé letagadni, az emberek megfélemlítettségét, a bürokrácia rémuralmát és tehetetlenségét, s egy hatalmáért reszkető önkényuralom vérengzéseit. Mindezt nem mutatta az Intourist. De mindez valóság Oroszországban; legalább úgy valóság, mint a kaviár a moszkvai szállóban, s a káprázatos színházi előadások.”²²

Thermidor című írásában a szerző a GPU tevékenységével kapcsolatosan kijelenti, hogy a Cseka nevet változtatott ugyan, szelleme azonban változatlan. „A GPU éppúgy gyilkolt vizsgálat, tárgyalás és ítélet nélkül, mint gyilkolt a Cseka. [...] Mindarról, ami e pillanatban messze Oroszországban történik, valamivel kevesebbet tudunk, mint a Hold eseményeiről; a szovjet már régen feladta azt az ambíciót, hogy a kapitalista sajtó híreit dementálja vagy erősítse.” Londoni táviratok szerint a Cseka tízéves fennállása jubileumi mámorában egymillió hétszázezer áldozatot ismer be hivatalosan, amivel kapcsolatban Márai megjegyzi: „Egymillió hétszázezer, ez egy szám, mint a többi. Értelemmel felfogni nem lehet, de egy kis valószínűség-számítással, biztos annyi, hogy ha nagyon optimálisan számolunk, az egymást követő forradalmakban s a bolsevista rezsim úgynevezett purifikációs eljárásai során, két, két és félmillió orosz

21 MÁRAI Sándor: Múson kívül. Újság, 1936. július 11., 5.

22 MÁRAI Sándor: Intourist. *Pesti Hírlap*, 1938. jan. 27., 5.

ember elpusztult az egymást váltogató rezsimok kezén. Valószínű, hogy a Cseka ebben a valószínűség-számításban a háború mellett is tartja a maga teljesítményével a rekordot.”²³

Az író több írásában is figyelmet szentel a pereknek: Egyik, 1937-ben született ironikus publicisztikájában azt a kérdést feszegeti, hogyan tanítják majd 100 év múlva az orosz iskolákban a pereket és Sztálint. Márai egy jelképes olvasókönyvből idéz „Rettenetes Józsefről”, akiről megjegyzi, soha cár ekkora hatalommal nem rendelkezett. „Sztálin a cár megmutatta öklét és Oroszország megremegett”²⁴ – mutat rá Márai az orosz és a szovjet rendszer közötti feltűnő kontinuitásra.

Ugyanebben az évben egy másik írásában a szovjet emberek megfélemlítéséről, a terrorról és a népámításról értekezik, amikor arra a hírre reflektál, hogy a közelgő orosz általános választások egyik legnagyobb nehézsége a papírhány. A szerző megállapítja, hogy a választások lelki előkészítése a terrorral már megtörtént. „[...] naivítás azt hinni, hogy megfélemlített tömegek máról-holnapra élni tudnak szabadságjogokkal, különösen, ha az »alkotmányosság« kezdeti időszakát a tömeges kivégzések, deportálások, szabadságvesztések korszaka előzi meg. A »trockisták«, a »szabotálók« százával véreztek el, marsallokat és tábornokokat végeztek ki, magas állású közfunkcionáriusokat száműztek. [...] A lelki atmoszféra érett a titkos szovjetválasztásra.” Márai valószínűsíti, hogy senki sem mer a rendszer ellen szavazni, Sztálin és diktatúrája pedig győzedelmeskedni fog. „Az ember émelveg és öklendezik, ha e papírtömegre gondol, a hazugságnak és a meghamisított véleményeknek ez áradására. Igaz, ágyú és repülőgép van Oroszországban; papír nincs. Legalábbis nincs annyi és olyan, amelyre egy szabályos szovjetválasztásnak szüksége lenne.”²⁵ Márai szerint a papírhány a szovjet rendszer teljes csődjére mutat rá.

Márai egy másik, 1941-ben született publicisztikájában²⁶ fejti ki véleményét Dosztojevszkijről és az orosz szellem ellentmondásosságáról. Akárcsak

---

23 MÁRAI Sándor: Thermidor. Újság, 1928. január 18., 4.

24 MÁRAI Sándor: Rettenetes József. *Pesti Hírlap*, 1937. június 20., 7.

25 MÁRAI Sándor: Papír. *Pesti Hírlap*, 1937. okt. 29., 5.

26 MÁRAI Sándor: Ázsia és Európa. *Pesti Hírlap*. 1941. nov. 6., 5.

Ignotus 1926-ban a Nyugat hasábjain²⁷, ő is az „ázsiai démonizmusról” értekezik, pontosabban arról, hogy miként lett a Dosztojevszkij-regényből történelem, a megszállott hit társadalmi és katonai nagyhatalommá, amelynek eredményeként most Ázsia és Európa halálos viaskodását éljük. Úgy látja, Dosztojevszkij szenvedélyesen gyűlölte Európát, mindent, ami európai és szenvedélyesen hitt Oroszország megváltó erejében. Az orosz lélek megtagadta Európát és Ázsia felé fordult. Márai úgy látja, akárcsak jóval korábban Schöpflin Aladár egyik írásában²⁸, hogy az ázsiai lélek nem győzhető az európaival.

A szovjet rendszer intézkedései, intézményei közül egyedül a munkásstipendiumokról ír fenntartás nélkül elismeréssel 1931-ben napvilágot látott cikkében. A munkásstipendiumok eszméjét, amelynek lényege, hogy háromezer, az ötéves terv teljesítésekor kitűnően helytálló ipari, illetve földmunkást kiutaztatnak Nyugat-Európába egy gyár- és múzeumlátogatásokkal egybekötött tanulmányútra, nagyszerű ötletnek tartja, és azon csodálkozik, hogy ez a nagy nyugati cégeknek (a Fordnak, vagy a Kruppnak) eddig miért nem jutott eszébe. „[...] Nem nagy ötlet, de egészen új. Oly’ primitív ötlet, s mégis egy világnak kellett felfordulni hozzá, mielőtt egy rezsimnek eszébe juthatott.”²⁹ Márai ezúttal a magyar kormányzat és nagyipar irányában is megfogalmazza ironikus észrevételét: „Olyan elviselhetetlen terhet jelentene-e a kultusztárcánk számára például, ha esztéták, dilettáns festők vagy érzékeny zenészek helyett, sőt akár mellett, minden évben, a legszegényebb eszközökkel megutaztatna Európában száz intelligens magyar parasztot, s száz intelligens magyar szakmunkást? Követségeink monoklijainak sem ártana, ha időről-időre száz olyan magyar proletárt kalauzolnának diplomáciai álláshelyükön, akik legalább olyan hálások s fogékonyak lennének a kalauzolásért, mint azok a hazai cilinderes bizottságok, melyeket évről-évre megbanketteztetnek követeink.”³⁰

27 IGNOTUS: A történelem mögül Könyv a bolsevizmusról. *Nyugat*, 1926. 19.sz., 730.

28 SCHÖPFLIN Aladár: Az orosz rejtelem. *Nyugat*, 1914. 22. sz., 467-471.

29 MÁRAI Sándor: Munkás-stipendiumok. Újság 1931. aug. 14., 6.

30 *Uo.*

A *Föld, Föld!...* című visszaemlékezéseiből tudható, hogy Márai a bolsevizmusról a vörös katonákról a második világháború végén, Budapest ostromakor nagyon közeli, személyes tapasztalatokra tesz szert. Az ostrom idejére a főváros melletti Leányfalura költözik, ahol szemtanúja lesz az orosz csapatok átvonulásának, látja a rablást, a brutális akciókat, az emberek elhurcolását, a nőkkel szembeni erőszakot. Az író által bérelt ház az oroszok birtokba veszik és ideiglenes szerelőműhellyé alakítják. 1944-45 telén szovjet katonákkal való többhetes kényszeregység utteltés során Márainak módja nyílik arra, hogy közvetlen megfigyeléseket tegyen az orosz jellemről, az orosz (szovjet) irodalmi műveltségről, személyiségutdatról, a bolsevik rendszerről.

Az orosz katonákkal folytatott beszélgetésekből többek között arra a következtetésre jut, hogy bár az egyszerű oroszok nem nagyon ismerik saját irodalmukat, az író szó varázsütésként hat rájuk. „A pillanatban, amikor azt mondtam, hogy író vagyok, olyan tisztelettel és figyelemmel bámultak reám, mintha valamilyen kivételes lény lennék.”³¹ A „műveltségről”, áhítatosan beszéltek, az írásnak (írott szónak) pedig egyenesen mágikus jelentőséget tulajdonítottak. Az írókat övező példátlan tiszteletnek korábban egyébiránt mind Gide, mind pedig Illyés Gyula és Nagy Lajos hasonlóképpen hangot adtak.³² Márai felfigyel az orosz jellem sztereotípiának számító sajátosságaira is, az érzelmességre, a brutalitásra, valamint a teljes kiszámíthatatlanságra: „Gyermekesek voltak, néha vadak, néha idegesek, és szomorúak; s mindig kiszámíthatatlanok. [...] van az oroszokban valami »más«, amit nyugati nevelésű ember nem ért.”³³ „Ezen felül agyafúrtak voltak, ravaszok, gúnyosan és kárörvendően csalafinták; örültek, ha becsaphattak bennünket, a »nyugatiakat«. Gyermekes örömmel teltek el, ha látták, hogy lépre mentünk.”³⁴

Márai éles megfigyelést tesz az orosz hadviselés jellegzetességeivel kapcsolatosan is. „A németek mindig úgy vonultak, gépesített osztagaikkal,

---

31 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!...* Emlékezések Helikon Kiadó, 2002. (Első kiadás: Toronto, 1972), 22.

32 HAMMERSTEIN Judit: Utazások Moszkóvíában. i.m. 96.

33 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!...* i.m. 30.

34 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!...* i.m. 35.

mintha a Krupp-gyár kelt volna útra; [...] Az oroszoknak volt mindenük, ami a hadviseléshez kellett, de ez a »minden« más volt – nem olyan gépies, nem olyan szabályos... mintha egy óriás, félelmes, titokzatos keleti vándorcirkusz kelt volna útra, a messzeségből, homályos távolból, a távoli Keletről, Oroszországból. Ez a vándorcirkusz a valóságban a földgolyó egyik legnagyobb katonai szerkezete volt.” Megállapítja, hogy ez a szerkezet teljesen idegennek, titokzatosnak hatott, mégis jól működött. „Hírszerzésük, híradásuk, parancstovábbításuk, belső rendtartásuk összefüggéseit nem lehetett kitapintani. De látnivalóan valamilyen nagyon régi rendszer szerint történt minden ebben a hadseregben; a Dzsingisz kánok, a tatárok, az Arany Horda hadviselésének tapasztalatai mutatkoztak meg a rendszerességben, ahogy felvonultak, odébbálltak, étkeztek, hidat vertek, sátort ütöttek és aztán rögtön eltűntek, valamilyen rejtélyes sípjelre.”³⁵

Úgy tapasztalja, hogy komoly különbség van az idősebb és a fiatal vörös katonák között, aminek oka meglátása szerint mindenek előtt a műveltségben keresendő. Míg az idősebbeknek vannak még emlékeik a humanista műveltségről, ezért, ahogy Márai fogalmaz, „a vöröskatona jelmezén a negyvenéveseken még átderengett egy rokonszenves tünemény: az orosz ember.”³⁶ Ám a fiatalokat, akiknek már semmi ehhez hasonlatos tapasztalata nem volt, az író szerint kegyetlen és durva fellépésükben semmi sem különböztette meg a Hitler Jugend fiataljaitól. Az állandó zabrálását, zsákmányolását, kíméletlenségét Márai egyébként nem a fasiszták elleni dühvel, hanem az orosz ember példátlan szegénységével, nyomorával magyarázza. Figyelmét az sem kerüli el, hogy az igazi hatalommal a fiatal politikai tisztek rendelkeztek, akikről sok esetben nem is lehetett tudni, hogy kinek dolgoznak, csak észlelni, hogy „köztünk jár”. A GPU-tisztektől mindenki tartott, élet-halál urai voltak.

A magyar író is megtapasztalja André Gide híres útirajzában emlegetett szovjet felsőbbbségi tudatot – amit a francia íróra való hivatkozással nevesít is –, amikor egy üzbég férfival, Hasszánnal beszélget. A fiatalember a taskenti civilizált viszonyokról (meleg, villany, forró víz...) áradozik, ám gyanakodva fogadja Márai válaszát, miszerint Budapesten nemrég

35 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!*... i.m. 35.

36 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!*... i.m. 42.

még hasonló viszonyok voltak. „[...] ebben az üzbégben, mint sok más társában, oroszban és csuvasban, pislákol az a »complex de superiorité«, amelyet Gide észlelt oroszországi szemleútján.”³⁷

A szerző még egy beszélgetőpartnert kiemel, egy jól öltözött hídépítőmestert, aki régi kommunista volt, az író szerint még az igaz hívők közül. A vele folytatott beszélgetés Márai számára a kommunista zárt tudati rendszer működését leplezi le, amelynek egyébként legavatottabb szakértője Arthur Koestler volt, de Sinkó Ervin is sokat tudott róla: „[...] tapasztaltam, hogy az effajta ember nem hajlandó tudatküszöbüg engedni a vitapartner érveit; attól tart, hogy minden összeomlik, benne és körülötte, amit óvatoss, makacs kézzel összerakott.” Márai miután megkérdezte tőle, hogy a normák, reálberek elég magasak-e, hány órát kell dolgozni ahhoz, hogy a szovjet ember életszükségleteit ki tudja elégíteni, arra figyelt fel, hogy beszélgetőpartnerét „a kérdés megzavarta és másról beszélt.”³⁸

Márai önmagára, mint nyugati megfigyelőre, a nyugati kultúra képviselőjére tekint, ekként ítéli meg az orosz jellemet és kultúrát. Az orosz személyiségtudat kapcsán a személyiség tudatosságán edződött nyugati ember számára ismeretlen orosz fesztelenségre, kötetlenségre figyel fel, amit szintén az ázsiai létmegélés tartozékaként azonosít: „A keleti ember körül mindig van egyféle személytelenség, és ez éppen úgy térfogat, amelyben elmerülhet, ahová visszavonulhat, mint az idő és tér és a keleti nyomorúság. [...] közvetlenül éreztem és tapasztaltam az oroszokon ezt a másféle személyiségtudatot, ezt a lazább, kötetlenebb egyéniség-térfogatot...”³⁹

Aligha véletlen, hogy Márai Buda ostromakor Spengler híres művét, *A nyugat alkonyát* olvassa. Személyes élményei is megerősítik abban a meggyőződésében, hogy a keleti (orosz, szovjet, ázsiai) szellem, személyiségtudat nem egyeztethető össze a nyugatival, nem adhat ösztönzést a nyugati műveltségnek, épp ellenkezőleg, annak elpusztításával fenyeget. Márai a '30-as években közzétett írásaiban éles és következetes bolsevikellenes álláspontot képvisel, ami ugyanakkor nem zárja ki az orosz kultúra,

---

37 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!*... i.m. 67.

38 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!*... i.m. 71-72.

39 MÁRAI Sándor: *Föld, Föld!*... i.m. 83.

irodalom és az egyszerű orosz ember iránti lelkesedést. Úgy látja, hogy a szovjet kísérlet, a szovjet birodalom létrejötte, a szovjet szerepvállalás a világháborúban meghatározó lesz majd Európa és benne Magyarország számára is. Kíváncsi volt, szeretne volna megérteni, hogy a szovjet emberek miként gondolkodnak, hogy látják a világot és mire számíthat Európa és benne Magyarország, ha a Szovjetunió kiterjeszti hatalmát. Ezért is tanulmányozta olyan nagy érdeklődéssel az orosz jellem, az orosz világ különösségét: „Ahogy elhozták ide az orosz időszámítást, úgy hozták a cirill betűket, mindazt a »mást«, azt a titokzatos idegenséget, amelyet a nyugati ember soha nem ért, és amit még ez a kényszerű, nagyon bizalmas együttlét sem tudott feloldani. [...] Csak az idegenséget nem tudta soha, semmiféle bizalmas élethelyzet feloldani.”⁴⁰

Az 1942-ben írt *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című írásában többek között az európai szellem és kultúra mibenlétéről – ezen belül a magyarság lényegéről –, megmentésének, fennmaradásának lehetőségéről, illetve bukásáról elmélkedik. Ebben a kontextusban különös jelentősége van annak, hogy a szovjet rendszer meghódítja-e Európát vagy sem. Márai egyetért azzal a meggyőződéssel, hogy „a bolsevizmus nem válhat a nyugati ember életformájává.” „A húszéves szovjetkísérlet [...] bebizonyította azt is, hogy ez a bolsevista erőfeszítés az egyéni élet minden tartalmát felszívja, megfosztja az embert az élet minden olyan értékétől és javától, mely nélkül európai ember számára – legyen az ember filozófus Königsbergben vagy csatornatisztító Londonban – nincs többé az életnek valóságos értelme.” A bolsevizmus behatolása *Európába* nyilvánvalóan Európa, az európai műveltség halálát jelentené Márai értelmezésében. És itt következik a kulcsmondat: „A bolsevizmus kérdése az európai ember számára nem politikai, nem is osztályhatalmi kérdés, hanem a lét és nemlét, az európaiság kérdése.”⁴¹ A keleti bolsevizmus szellemi és katonai offenzívájával szemben szerinte újra kell gondolni a nevelés kérdését.

Márai az 1920-as, de leginkább a '30-40-es években keletkezett orosz tematikájú írásai egyre következetesebb és élesebb bolsevizmus-,

40 MÁRAI Sándor Föld, Föld!... i.m. 63.

41 MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* (1942. július-szeptember). In: Uő: *Európa elrablása. Útirajzok*. Helikon, Budapest, 2008. 158.

illetve Szovjetunió-ellenességről tanúskodnak. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, amiről később ő maga hallgatott, hogy fiatalon, 1918-19-ben, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején, több írótatásával egyetemben a kommunizmusért lelkesedett és ennek íásaiban, többek között a *Vörös Lobogó* hasábjain is hangot adott, sőt a *Kommunista írók aktivista és nemzetellenes csoportjának* egyik alapítója lett. André Gide 1936-os kiábrándulásához⁴² már metszően gúnyos kommentárt fűzött, amelyből Márai politikai amnéziájáról is képet kaphatunk: „Többen, akik nem jártunk Oroszországban, viszont nem is voltunk soha tagjai a bolsevik pártnak, s akiket Gide három év előtti »megtérése« sem tudott a szovjetről táplált véleményünkben megingatni, izgalom és megrendülés nélkül fogadjuk az információkat. Mi sajnáljuk, hogy három év kellett Gide-nek a fölismeréshez. Üzenjük neki, hogy a mai naptól ő is »fascista«, mint mindenki, aki él, gondolkozik, és nem lelkesedik – például a moszkvai kivégzésekért.”⁴³ Márainak ehhez tényleg nem kellett szovjet tanulmányúton részt vennie, ám az igazsághoz, „következetességéhez” az is hozzátartozik, hogy a magyar író a szovjet rendszerről a Tanácskormány működése során jóval korábban helyben szerezhett tapasztalatokat. Írásai alapján megállapítható, hogy Márai a fiatalkori kisiklást követően következetesen képviselt bolsevikellenes álláspontját meglehetősen differenciált, intellektuálisan is jól végiggondolt, kultúr-, mentalitástörténeti kontextusba helyezve, személyes megfigyelésekből is építkező érvrendszerrel támasztotta alá.

---

42 A francia író, „rajongóként”, a Szovjetunió elkötelezett híveként látogatott el 1936-ban a szovjetek meghívására a bolsevik országba. „Megtérése” igazi szenzációnak számított, ám még ennél is nagyobb nemzetközi vihart kavart, hogy a látottak miatt Gide kiábrándult a Szovjetunióból, amelynek útirajzában keresetlen őszinteséggel adott hangot.

43 MÁRAI Sándor: Műsoron kívül. Újság, 1936. november 13., 5.